

KOEVINKJES OP TERSCHELLING

Piet Zumkehr

Het Koevinkje kwam vroeger op veel plaatsen langs de kust voor. Tegenwoordig is er alleen op Terschelling nog een grote populatie. Op dit eiland leeft deze vlinder in een specifiek landschapstype, het elzensingelgebied.

Het artikel heeft eerder gestaan in het tijdschrift Vlinders (1993, nr. 1) in vrijwel gelijkluidende versie.

Het Koevinkje *Aphantopus hyperantus* komt in Nederland vooral voor in de overgang van vochtig loofbos, met name elzenhakhout, naar vochtige en schrale hooilandjes (Tax, 1989). In dit overgangsgebied staan meestal bloeiende ruigtekruiden die het Koevinkje als nectarbron benut. Vooral Braam *Rubus spec.* wordt als nectarplant in de literatuur gemeld (Tax, 1989). Het Koevinkje heeft één generatie per jaar en vliegt vooral in juli en de eerste helft van augustus. De vlinder zet de eitjes af op verschillende grassoorten. Daarnaast speelt beschaduwing en windbeschutting een rol. De aanwezigheid van een bosrand of boomsingel is daarom belangrijk.

Het Koevinkje is dus een bewoner van een besloten landschapstype en is vooral te vinden op de hogere zandgebieden van Nederland. Het zijn vooral de kleinschalige landschappen met veel afwisseling waarin het Koevinkje zich thuisvoelt. Juist die behoefte aan beslotenheid kan een reden zijn waarom het Koevinkje het soms moeilijk heeft in ons winderige kustgebied.

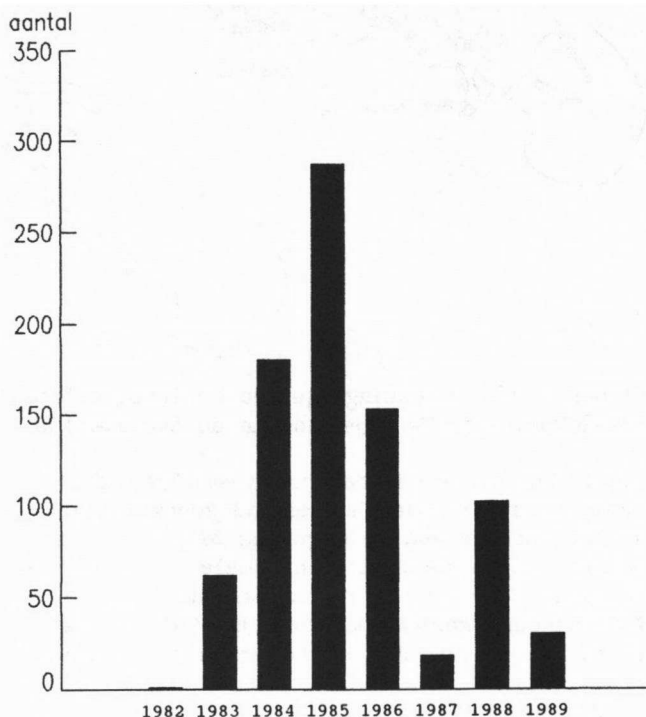

Koevinkje

foto Dick Goslinga

Koevinkjes op de Waddeneilanden

In de periode voor 1980 is het Koevinkje waargenomen op de Waddeneilanden Vlieland, Terschelling en Ameland (Tax, 1989). Waarnemingen op Vlieland zijn gedaan in 1952 (Camping, 1953) en nog vrij recent in 1972 (Barendregt, zie Lempke 1985). Op Ameland worden waarnemingen gemeld van de dorpen Nes en Ballum (Lempke, 1985). Hierbij worden echter geen jaartallen genoemd.

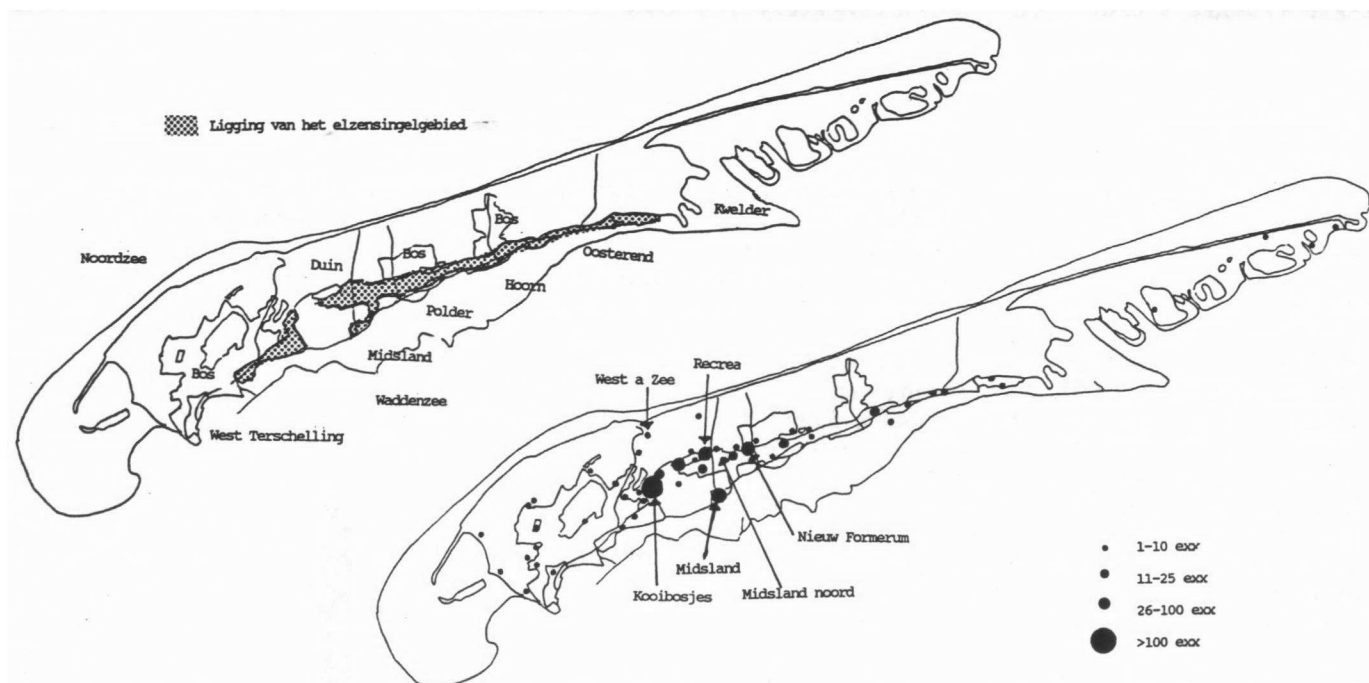

Figuur 1. Jaarlijkse aantallen waargenomen Koevinkjes op Terschelling in de periode 1982-1989

In de periode na 1980 is het Koevinkje niet meer gezien op Vlieland en Ameland. Wat Terschelling betreft zijn waarnemingen bekend vanaf de jaren vijftig. Volgens Leffef was de soort alleen gewoon in de Kooibosjes. Ook elders op het eiland kwam hij voor, echter alleen slechts in kleine aantallen (Leffef, zie Lempke, 1985). In 1971 en 1972 is het Koevinkje waargenomen bij Hoorn; het was daar een gewone soort (de Boer van Noordwijk, 1972).

voorkomen en verspreiding op Terschelling

Op Terschelling blijkt het Koevinkje nog in een levenskrachtige populatie voor te komen. In de periode 1982-1989 zijn hier 833 vlinders waargenomen. Figuur 1 toont de verdeling over de verschillende jaren. De getoonde aantallen hebben slechts een indicatieve waarde en geven niet de werkelijke omvang van de populatie weer. De waargenomen vliegtijd wordt weergegeven in figuur 2. De verspreidingskaart in de Atlas van de Nederlandse Dagvlinders geeft aan dat het Koevinkje in 9 van de 11 uurhokken op Terschelling is waargenomen (Tax, 1989). Dit zou tot de con-

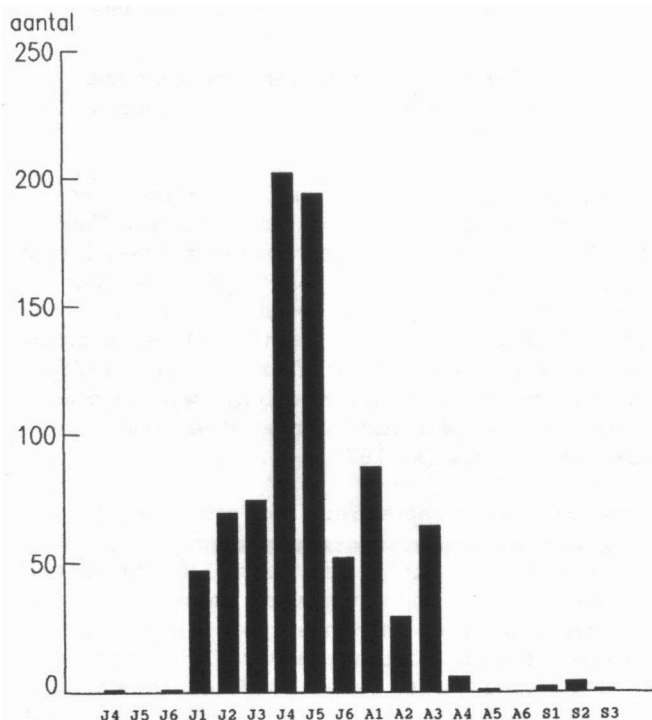
Figuur 4. Het elzensingelgebied op Terschelling / Figuur 5. Verspreiding van de aantallen waargenomen Koevinkjes over Terschelling in de periode 1982-1989.

clusie kunnen leiden dat het Koevinkje gelijkmatig verspreid over het eiland voorkomt. Bij nadere analyse van de gegevens blijkt dat dit onjuist is. In de uurhokken Midsland (05-12) en Formerum (01-52) zijn in de periode 1982-1989 747 vlinders gezien. Dat is bijna 90% van het totaal. In de overige uurhokken is het Koevinkje

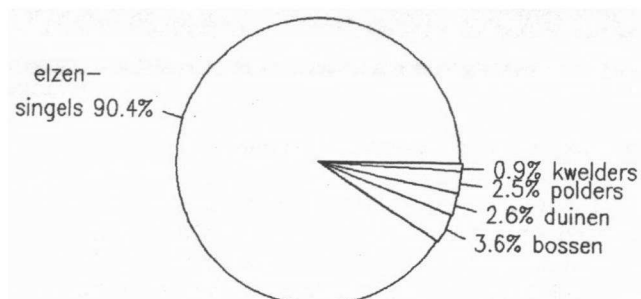
slechts sporadisch aanwezig, of werden alleen zwervers aangetroffen. Ook blijkt het Koevinkje op Terschelling een duidelijke voorkeur te hebben voor een bepaald landschapstype (figuur 3). Meer dan 90% van de vlinders is waargenomen in het zogenaamde elzensingelgebied van Terschelling: een landschap van kleine veldjes, omringd door elzensingels en gelegen in de overgang van de binnenduinrand naar de open polder.

het elzensingellandschap

Dit elzensingelgebied is op Terschelling een typerend landschapselement, dat op de andere eilanden ontbreekt. Het strekt zich uit over een lengte van meer dan 20 kilometer van West-Terschelling tot oostelijk van Oosterend (figuur 4). De populaties van het Koevinkje zijn voornamelijk tot dit gebied beperkt. Slechts op enkele plaatsen zijn Koevinkjes in de bossen of langs bosranden gezien (4%) of in met struiken begroeide duingebieden (3%). Het Terschellinger elzensingelgebied is in het verleden ontstaan op de overgang van de binnenduinrand naar de open

Figuur 2. Vliegtijd van het Koevinkje op Terschelling. Aantallen waargenomen vlinders per 5 dagen. Gegevens 1982-1989. Verklaring: J4= 15-20 juni; J5= 20-25 juni enz.

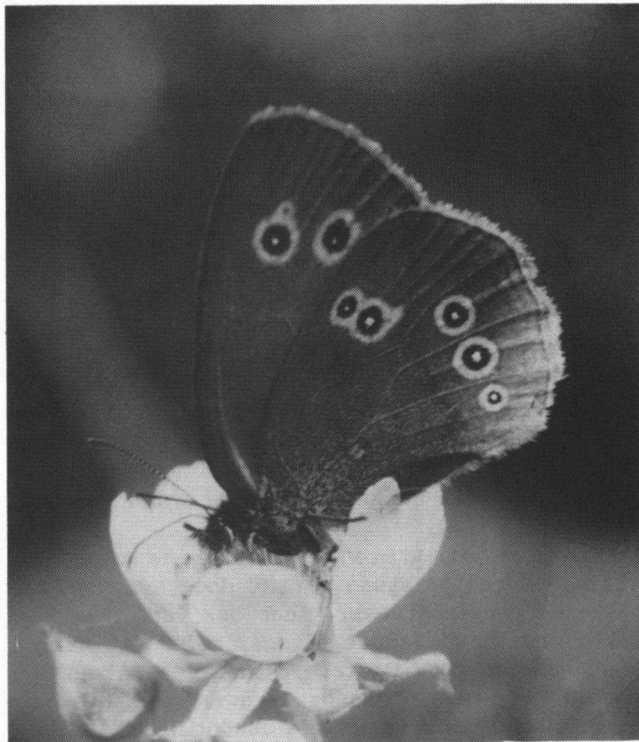
Figuur 3. Verdeling van aantallen waargenomen Koevinkjes over verschillende landschapstypen op Terschelling. Gegevens 1982-1989.

polder. Hoe oud dit landschapstype precies is, valt niet te zeggen. Topografische kaarten uit het begin van de 19^e eeuw geven al een uitgebreid gebied met elzensingels weer.

Het elzensingelgebied is ontstaan uit de arbeid van de Terschellinger boeren. Juist de landerijen aan de voet van de duinen waren geschikt voor het verbouwen van granen en andere landbouwgewassen. Om het aanstuivende zand uit de duinen tegen te houden en de akkers te beschermen werden er elzensingels om de percelen gepland. Kenmerkend is dat voor de beplanting van de windsingels uitsluitend elzen werden gebruikt. Waarschijnlijk kwamen er op Terschelling natuurlijke elzenbossen voor op plaatsen waar veel kwelwater uit het aangrenzende duingebied opwelde en hebben de boeren de elzen uit deze bossen gehaald. In deze eeuw is het elzensingelgebied ondanks het verdwijnen van de akkerbouw op Terschelling blijven voortbestaan. De functie van het gebied is echter veranderd en daarmee tevens het beheer. De akkerlanden zijn op veel plaatsen omgezet in grasland en de velden worden nu voor de recreatie (campings, zomerhuizen enz.) gebruikt. De singels zijn nu erfsceldingen geworden en moeten de recreant beschutting geven. Een gevolg is, dat ze niet meer zoals vroeger kort en laag worden gehouden, maar vaak opgroeien tot een hoogte van 5 meter. Het elzensingellandschap is een landschap geworden met een heel ander, meer besloten karakter.

Koevinkjes in het elzensingellandschap

Hoe lang het Koevinkje op Terschelling voorkomt is niet duidelijk. Hoewel het elzensingelgebied al vele eeuwen op het eiland voorkomt zijn er geen waarnemingen van het Koevinkje van vóór 1950 bekend.

Koevinkje op braam

foto Dick Goslinga

helft van het totaal aantal getelde vlinders. Plaatsen met een levenskrachtige populatie zijn verder te vinden in het recreatiegebied te Midsland-Noord (98 vlinders in de onderzoeksperiode), aan de zuidrand van het Koreabos te Midsland-Noord (43 vlinders), in het dorp Midsland (63 vlinders) en te Nieuw Formerum (41 vlinders). Deze vliegplaatsen leverden in totaal 659 vlinders ofwel bijna 80% van het totaal. Buiten deze vliegplaatsen is het Koevinkje slechts in kleine aantallen aanwezig (zie ook figuur 5).

In de Kooibosjes is duidelijk het optimale biotoop van het Koevinkje aanwezig. Dit reservaat bestaat uit een samenhangend geheel van kleine vochtige hooilandjes omringd door brede, goed onderhouden elzensingels (tot maximaal 6 meter hoog). Het gebied ligt in een kwelzone aan de voet van het meer dan 20 meter hoge Arjensduin. De elzensingels zijn in het algemeen goed ontwikkeld en hebben een ondergroei waarin veel Braam voorkomt. Naast elzensingels zijn er enkele kleine elzenbosjes aanwezig, met een ondergroei van voornamelijk Brede stekelvaren *Dryopteris dilatata*. De elzensingels zorgen voor beschutting en afscherming van de westen- en noordwestenwinden, zodat een warm en beschut klimaat ontstaat. De hoge quinkoppen aan de noord- en westzijde van het terrein zorgen tevens voor extra windbeschutting. De Kooibosjes hebben derhalve alle elementen die het Koevinkje verlangt. Deze elementen worden in stand gehouden dankzij een goed beheer van Staatsbosbeheer. De hooilandjes worden één keer per jaar gemaaid (meestal in augustus), waarna het maaisel wordt afgevoerd. Daarnaast is er een verjongingsplan waarbij regelmatig één of enkele elzensingels worden

Kooibosjes, Terschelling

foto Vlinderstichting/Kars Veling

Van het natuurlijke elzenbos is op Terschelling nu weinig over. Alleen het kleine enkele hectaren grote reservaatje 'de Kooibosjes' aan de binnenduintrand bij het gehuchtje Hee lijkt enigszins naar dit voormalige elzenmilieu te verwijzen. In dit reservaatje komen tevens de meeste Koevinkjes voor. In de periode 1982-1989 werden hier 414 vlinders aangetroffen. Dit is de

afgezet.

De andere goede vliegplaatsen op Terschelling komen, gezien door de ogen van het Koevinkje, in zekere mate met de Kooibosjes overeen. Steeds is er de afwisseling van elzensingels met hooilandjes of andere grazige begroeiingen.

Veelal betreft het kampeerterreinen (Nieuw Formerum) of terreinen met zomerhuisjes (Midsland-Noord, Recrea) gebouwd in het oorspronkelijke elzensingelgebied.

Enigszins afwijkend zijn de vliegplaatsen in Midsland. Het Koevinkje komt hier voor in enkele minder intensief onderhouden tuinen, met veel overhoekjes, bomen (waaronder elzen) en ander struweel. Hier zorgen de huizen voor de vereiste windbeschutting.

Elders in het elzensingelgebied is het Koevinkje op veel plaatsen aangetroffen, zij het in kleine aantallen.

Het ontstaan van grotere populaties wordt echter op veel plaatsen geremd door een veel te intensief graslandbeheer, maar ook vaak door een slecht onderhoud van de elzensingels. Met name in het gebied rond Oosterend zijn veel elzensingels kwijnende of reeds verdwenen als gevolg van een hoge druk vanuit de landbouw.

Koevinkjes in bos en duin

Opmerkelijk is dat het Koevinkje de Terschellinger bossen mijdt. Kennelijk laat het dichte kronendak te weinig zonlicht door om voor het Koevinkje aantrekkelijk te zijn.

Plaatselijk zijn Koevinkjes aangetroffen aan de zuidrand van bossen, onder andere bij West-Terschelling en ten noorden van het Arjensduin. Het duingebied zelf is te open en biedt te weinig beschutting voor het Koevinkje.

Incidenteel worden hier zwervers waargenomen. Opvallend is dat hier soms meerdere jaren achtereenvolgende Koevinkjes in hetzelfde gebied opduiken, met name in de omgeving van West aan

Zee. Het lijkt er op dat zich hier sinds enkele jaren een kleine populatie in duinbegroeiingen heeft weten te handhaven. Vlinders werden hier gezien in 1983, 1984 en 1989.

Zwervende Koevinkjes zijn incidenteel op verscheidene plaatsen over het hele eiland gesignaleerd, onder andere tot op de kwelders van de Boschplaat. Het betreft hier echter zeer kleine aantallen.

de toekomst

Het voortbestaan van het Koevinkje op Terschelling is afhankelijk van een goed beheer van elzensingelgebied. Kennelijk is de situatie in het reservaat 'de Kooibosjes' optimaal. Het reservaat 'de Kooibosjes' is echter maar een klein gebiedje en vormt een smalle basis voor een populatie Koevinkjes. Om de populatie van Terschelling in stand te houden is het nodig het karakteristieke elzensingellandschap op Terschelling goed te bewaren.

Naast een goed beheer van de elzensingels en aangrenzende hooilanden is het van belang te zorgen voor een goede ondergroei van de elzensingels. Met name de aanwezigheid van bramen als nectarbron voor de vlinders is belangrijk. Het is dan ook aan te bevelen niet overal de hooilanden af te maaien tot aan de boomrand maar waar mogelijk een smalle strook te laten staan waarin bramen kunnen groeien. Hierdoor kan er een overgangzone ontstaan die het biotoop voor het Koevinkje aantrekkelijker kan maken.

Bij het verzamelen van de verspreidingsgegevens ben ik geholpen door L. Bot te Formerum, J.M. Peerenboom te Midsland, J. Bunnik te Midsland en J. Ellens te Midsland. Hierbij dank ik hen voor hun inzet. Tevens dank ik Ph. J. Zeinstra te Ter Idzard en H. Beers te Heerenveen voor hun opmerkingen ter verbetering van dit artikel.

Literatuur

De Boer Ph. en M. van Noordwijk, 1972. Terschelling zoals NJN-ers het zagen in '71 en '72, Camping 1953. Bijdrage tot de kennis van de Macrolepidoptera van Vlieland. Entomologische Berichten 14:273-279.

Van Eeden F.W. 1886. Terschelling. In: Onkruid: Botanische Wandelingen, 2e deel, p. 379-411.

Holkema F. 1870. De Plantengroei der Nederlandsche Noordzee-eilanden. Proefschrift, Groningen.

Lempke B.J. 1957. Catalogus der Nederlandsche Macrolepidoptera, 5e suppleement. Tijdschrift voor Entomologie 100:427-487.

Lempke, B.J. 1985. De vlinders van Friesland, Frykse Akademy, Leeuwarden.

Van Swaay C.A.M. en I. Wynhoff 1986. Dagvlinders in de Bruuk. Vakgroep Natuurbeheer, LH-Wageningen. Doctoraalverslag LH/NB nr. 856.

Tax M. 1989. Atlas van de Nederlandse Dagvlinders, Natuurmonumenten /Vlinderstichting 's Gravenland, Wageningen.

Visser G. 1981. Elzensingels op Terschelling en de angst voor verandering, Natura 4:106-113.

Westhoff V. en M.F. van Oosten 1981. De Plantengroei van de Waddeneilanden, KNNV, Utrecht.

P. Zumkehr, Oude Terpweg 3, 8891 GE Terschelling/Midsland